

Հողատերերի հետ, շատ քիչ բացառութիւններով, չէ պատահում մի որ եւ է թիւրիմացութիւն կողմադրուել վարձի կամ թէ առ հասարակ հողային հարցերի վերաբերմամբ, իսկ եթէ ի նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ նոքա կարողացան մաքրել եւ մշակել այդ տեսակ վայրերի հողերը, դարձնելով նրանց յարմար խաղողի այդիներէ համար, որոնցից իսկական հողատէրերը արդէն ձեռք էին քաշել, չէ կարելի չհամաձայնիլ որ Հայերը շատ աշխատասէր են։ Եւ իսկապէս Հայի ընտանիքը, առ խոսիւր բոլոր իր վտար ու չափահաս անդամներով, երեխայք եւ կանայք, համարեալ թէ ամբողջ օրը անցկացնում են աշխատանքի մէջ, եւ չնորհիւ այդ զարմանալի աշխատութեանը եւ համբերութեանը՝ նրանք պատճառ եղան որ այդ տեսակ վայրերի հողերը իրանց օգուտը տուին։

Տեղահորուելով փոքր համայնքներում, Հայերը նախագայտած են գրաւել աւելի քարձր տեղեր ասարերի գաւիժայրում, ջրի հորեր են փորում, եւ հէնց այդ միջոցով ի միջի ալյոց ազատ են մնում տեղական պինդից։

ՆՆՕՎԹԷ ՕՐՈՋՐԻՆԻԷ,
12/25 յունուար

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

Թ Ա Թ Ը

Միջերկրականի արեւելեան ասիայի, Լիբանանում հոկայիւնաշղթայէն սկսեալ, Թարապուլուս, Դամասկոս մինչեւ Լաթաքիա, կը հանգիւյրի կարգ մը լիւնազագայններով։ որ հաղարատոր տարիներէ ի վեր իրենց հպարտ ու խոժոռ հակառոր տուած հովիւրուն ու ամպերուն, կը տիրեն Միջերկրականին։

Կը հանգիւյրի ասանդի խիտ անտառներու, որոնց մէջերը կը փայլին երբեմն արտեւ, այգիներ ու պարտէզներ, մարդկային խնամքով մշակուած ու մեծցած, եւ ուր թաղանուած կը գտնեն անթիւ գիւղեր, աւաններ ու իւրյ՝ ճիւղեր։

Եր գտնեն ճոճ ժողովուրդ մը որ կղզիացած կը մնայ թաւք տիրապետութեան լայնպատարած երկրին մէջ, կղզիացած աշխարհիս լուսաւորութենէն ու քաղաքակրթութենէն, կորսնցուցած իր կրօնքն ու պատմութիւնը, միացած յետին ու վայրենի, պահած է միայն իր սեփական ազատութիւնն ու անպետական ոգին դարաւոր պատերազմներով, ողբալի կողորածներու եւ բազմաթիւ յաղթանակներու գնով։

Ոչ մէկ տեղ անոնց անունը չի յիշուիր, ոչ մէկ թիւրթ անոնց վրայ չի խոսիր, եւ ոչ մէկ ներուպանդ զեռ այցիւնի չէ պնդող երկրորդ Աշխարհագրութեան քարտէզներու վրայ գտնուած կը մնայ երկրագնդիս այդ քարտէզի

կողմը. կարծես թէ ան մոռցուած ըլլալ մարդկութենէ, ինչպէս անոր վրայ բազմալայն ֆառապետական ժողովուրդը։

Կը գտնեն անոնց յարուսեղութիւնը Կիլիկիոյ ծովեզերքի ամբողջ երկայնութեան վրայ տարածուած, Լաթաքիայէն մինչեւ Ատանայ, միայն սա արարեցութեամբ որ այդ վերջիններէն ճանկաց հպատակութիւնը ընդունած են եւ կը բնակին դաշտերու եւ թրքախառն քաղաքներու մէջ։

Լաթաքիա, Անտիոք եւ Արեւմտեան Թաւրաքներու մէջ մեծամասնութիւն կը կազմեն ճանկաց վրայ ունին նաեւ քաղաք գիւղեր, թրքախառն եւ անառիկ։

ԱՆՈՒՆԸ

Ատոնք չունին ընդհանուր անուշ մը որով ծանօթ ըլլան յրկակայ ազգաց, գրացի ամեն ազգ մասնաւոր անուամբ մը կը կոչէ զիրենք։

Հայերը (Թաթ) կ'անուանին զանոնք չգիտնալով սակայն թէ ուսկից ինչուստ անոնք է այդ անունը։ Շարքերը պակէ կը հետեւնին թէ անոնք թաթարական արշաւաններէ մը նացորդ մը եղած ըլլան, սակայն այդ չի կրնար փաստ նկատուիլ անոնց թաթար գետի պատկանելուն։ Տիրող տարր մը, ինչպէս էր Թաթարը, պէտք էր որ աւելի դաշտային երկիր մը եւ բարեբար տեղ մը ընտրէր բնակելու։ Կէտք չունէին թաթարները խոնարհու եւ ապառաժներու մէջ բնակելու։ Հապա այդ երկրի Ատրեւնքը Բ՝ն կ'անուանէին, եթէ արեւմտեան թաթար ցեղին կը պատկանէին։ Գաղաւթից որ վարը գետ ուրիշ փաթեղի պիտի գտնուէր կարծեք բոլորովին հերքելու։

Թուրքերը «Ֆելլան» կը կոչեն զանոնք: այդ բտուր արաբերէն «աշխատաւոր» ըսել է. իսկ հոտ իր բուն իմաստը կորսնցուցած է, անարգական նշանակութիւն ունեւած է. իրան է թէ Թուրքերու համար աշխատանքն ալ անարդէ է, բայց բառը երբ ատոնց կը վերաբերի, անարգանքը ա՛լ անհամար կ'անցնի կ'արժանի «զոգ», «աւաղակ», «ստոր» եւ «անհաւատ» անականները անոր տակ թաքնուած ըլլան. եւ Թիւրքի մը այդ անուշը տալը իրեն է՛ն մեծ անարգանքն ընել է:

Իսկ իրենց «Եւրոպայի» կը կոչեն զերկնք, սակայն այդ բառին ոչ նշանակութիւնը, ոչ ոչ ծագումը կրնան բացատրել. կը կարծեն թէ «Եւրոպան» բառին աղաւաղումը եղած ըլլալ որ քրիստոնեայ ըսել է: Մենք հոս պիտի կոչենք զերկնք «Թաւաղ», որ Հայոց աւելի հասկանալի է եւ դիւրանի չեղի:

Թաթերը արաբերէն կը խօսին խորթ ու ազաւաղուած հնչիւններով. զարմանալի է որ ոչ մէկ բառ չեն գիտեր իրենց նախկին ասորերէնէն:

Մարգահամարներն յայտնի չէ, Կիլիկիոյ նահանգին մէջ գտնուողները 80,000 ընկեր ին, սակայն լուսնականներու մարդահամարը որ Կեո ոչ մէկ տոմարի մէջ չէ արձանագրուած, 400,000 կը կարծուի:

ՊԱՏՄԻՆԻՍԻՆԸ

Կորսնցուցած ըլլալով իրենց պատմութիւնը, Թաթերը չունին նոյն իսկ աւանդութիւններ որ իրենց յիշել տար իրենց ծագումն աւանդելը, եւ ոչ ալ այդ կէտք կը հետաքրքրէ զիրենց. կը բաւական անուով որ ծընած են ու եւ վայրկեպի մը աշխարհիս րեւէ կէտի մը վրայ եւ այսօր գոյութիւն ունենի եւ կ'ապրի: Իսկ գոյութիւնն անգին իրենց աւանդութիւնը յիշատակին մոռացումը բնաւ իրենց մտանդութեան ցրթ չ'ըլլալը իրենց երկիրը, աւերակ չէնքերը, քլւած եկեղեցիներն ու վանքերը կը մնան իբրեւ հետք ու հիմնը նաւոր վկայ ապացուցանելու թէ այդ տարրը պարսկական մնացորդ մըն է: Ռենին նաեւ. կրօնական սրվորութիւններ որ իսպախէ կը հաստատեն այդ իրողութիւնը:

ԳՐՈՆՔԸ

Թաթերը կը հաւատան Ենովայ Աստուծոյն, որ արարելն է երկնքի եւ երկրի, կ'ընդունին Գրիգորիոս իբր Աստուած, եւ Մուհամմադ իբր մարգարէ. կը պաշտեն աբելը, կը պաշտեն զանազան անասուններ, աւերակ չէնքեր:

զանքեր աւ եկեղեցիներ. իրենց ու Հայոց սուրբերը կ'ընդունին իբրեւ երկրորդական աստուածներ: Ունին անհետար սուրբեր ու ամէն տարի նորանոր սուրբեր կ'եւրեն իրենց մէջ, որոնք հրաշքներ կը գործեն:

Աստուած կը կոչեն նաեւ իրենց մեծ չէյսը, Շէյխ Սալիբ որ միւսած է Երեսու տարի առաջ. կը հաւատան նաեւ. թէ ամէն հազար տարին անգամ մը Աստուած մարդկային կերպարանքով աշխարհ կուգայ. թէ նախ եկած աշխարհը ստեղծած է, յետոյ Մոսայի կերպարանքի տակ եկած է, յետոյ Քրիստոսի եւ Մուհամմադի տակ Շէյխ Սալիբի կերպարանքի տակ եկած է մարդոց մէջ ապրելու: Այդ տրամաբանութեամբ աշխարհիս օկիզը 4000 եւ քանի մը տասնեակ տարիներ կը հանեն, որովհետեւ Շէյխ Սալիբի ծնունդը հազիւ 80-90 տարի կայ:

Տաճկական անուները կը կրեն, բացի Օմար, Օսման եւ Ապու-պէքիրէն. ցիտեն թէ պարսիկ միւսիւլմանները այդ անուներով չեն աւանդուել, իրենք ալ միեւնոյնը կ'ընեն, Պարսիկ ձեւանալով, քանի որ Թուրքերը զիրենք միւսիւլման չեն ընդունիր:

Աղօթքին ծածուկ է. ամէն մարդու չեն սորվեցներ միայն արժանահաւատները գրեւոր զայն. զգուշութեամբ կ'աղօթեն որ ոչ ոք չիմանայ. իրենց յանկարծ հանդիպողներ եղած են, որ կը պատմեն թէ դէպի արեւելք զարձած կ'աղօթեն, փոխանակ դէպի Մէքքէի. բայց որո՞ւ եւ ինչպէ՞ս կ'աղօթեն, այդ չեն գիտեր, որովհետեւ օտար որ հանդիպուուն պէս կը զաղթին աղօթելէ, եւ քնաւ ալ չեն պատմեր իրենց աղօթքի մասին, որքան ալ հետաքրքրուող մտերիմ ըլլայ:

Տաճկացի հետ Մուսալման-Պալլամը կ'ընեն, առանց սակայն ծածու պահելու. Հայոց հետ ալ ծնունդը բարեկեցիկանը եւ զատիկը կը սօսեն առանց մեծ պահոց:

Մուհադի իրիկունը, ամէն Թաթ պէտք է երթայ ջուրը իյնայ. որքան ալ ջուրը կամ օդը ցուրտ ըլլայ, այդ նուիրական պարտէն չեն ուզեր խոսափիլ. խուճա խուճա կը վազեն. դէպի ծովը, դէպի գետը, վերջապէս ուր որ ջուր գտնեն Այդ երեկոյ մինչեւ լոյս անքուռ կը մնան, կը պարտին տունէն եւ ուրախութիւն կ'ընեն, «արժանահաւատները» պահ մը կ'առանձնանաւ ու կ'աղօթեն. կը հաւատան թէ այդ երեկոյ եղած աղօթքը Աստուծոյ լըսելի կ'ըլլայ:

Աւագ հինգշաբթի երեկոյ մասնաւորներ կը հաւաքուին առանձին տան մը մէջ, շուրջ խիստ հակողութիւններ ընելով որ օտար մարդ

չմտնեալ, այդտեղ արարողութիւն մը կը կատարեն որ «արբ» կ'անուանեն, այսինքն՝ Ի որհուրդ :

Դարեւէ ի վեր այդ խորհուրդը գաղանիք մնացած էր իրենց մէջ, ի մեծ հետաքրքրութիւն զրացի մամնտական ու քրիստոնեայ ազգերուն : ոչ ոք չէր կարողացած հոն թափանցել, մինչեւ վերջերս, ամբիկական միսթոնսիները, լաթիսքեայի մօտերը մէջ երկու զոյրոց հիմնելով եւ երկար տարիներու ընթացքի մէջ կարողացան ունեցող քանանականներէն մէկ երկուքը բողոքական դարձնել, որոնց շնորհիւ այդ խորհուրդն իմացան, — թէ այդ արքայան իրիկունը ընտրութիւնն ու արժանինքը միայն հաւաքուելով այդ աշխարհ տան մէջ, մէջքով աման եւ կը զետեղեն եւ անոր մէջ կը գնեն գինիով լեցուն զգում մը, շուրջը մոմեր կը չարեն, ամէն մարդ երկրպագելով աղօթքներ կը կարգայ անոր վրայ, եւ ապա մեծ չէյսը գանակով կը կտրէ զգումը : գինին կը թափուի ամանին մէջը եւ չէյսը փոքր զգումով մը զգուշութեամբ կը բաժնէ ամէն մէկուն, եւ ամենքը մեծ խոնարհութեամբ կ'ընդունին :

Ասալ կրնայ ապացոյց մը եղած ըլլալ անոնց նախկին քրիստոնեաներ, հետեւաբար Ասորիները ըլլալուն, որ արքայական արաւանքներու աստեւ ասորեստ ընդունած են մահմետականութիւնը, քրիստոնեական աղօթքներն ու խորհուրդները շարունակելով զգալուն կատարել իրենց մէջ, պատկով ազատ ու բարեբաւարի օրերու որ վերստին արտայայտէին իրենց քրիստոնեութիւնը : Բայց այդ օրը շատ ունայալ զգալազարար : Արաբ տիրեց շատ երկար ատեն այդ երկրին, զոց միացին զպորցներն ու եկեղեցիները, որ արդէն կրակի ճարակ դարձած էին, մեանս ծեփերն ու քահանայներն, միտաւ նահաւ անոնց հետ քրիստոնեական ուսմունքն ու վարդապետութիւնը, անոնց տեղ միացին խառնաշփոթ աստուածութիւն ու մէկ երկու սովորութիւններ, մտազնեացան ասորական անուններն եւ անոնց տեղ բունցին Ամման ու Մամմա :

Արաբներէն խելցին այդ երկիրը եղբայական Մէմուքները, անոնցմէ թաթարները եւ ապա Օսմանցիները : Թողունք պատմապէստեւրուն նկարագրել այդ դարերու արիւնանեղութիւնները, որոնց թատերաբեմը եղած էր քրիստոնեայ Արեւելքը, Հայաստանը, Ասորեստանը եւ Կիլիկիան :

Այն յաջորդաբար հասնող տիւրք ճակատամարտները, փոքր ու խոշոր կռիւններն ու թալանները այնքան խոր տպաւորութիւն կը ցած

էին ձգել հոն ապրող գոթաղ ժողովուրդին բուն վրայ, որ պատմութիւններու եւ աւանդութիւններու համար այս ու այն փախուսող կոտորածն ու թալանը, այսինչ ու այսինչ դիւղի կամ քաղաքի անհրաժեշտ զստնալը կը յիշուէր իրրեւ այս ու այն փաշայի կամ տերէպէյի զօրաւոր մէկ զործը : Ապա մոռանութեան մէջ խեղճութեան իրենց հայրենի կրօնիցի, ցեղի, ծագումնի ու զարգացման աւանդութիւնները, որ այսօր կը դառնաին այնպիսի չփութութեան մը տուրք որ կարծես Աստուած երեկ ստեղծէր է իրենց նախահայր Նգամը, ուրիշ ոչ մէկ զաղափար չունին իրենց անցեալին վրայ :

Կը հաւատան թէ այս կեանքէն անդին ուրիշ մըն ալ կայ, սակայն քրիստոնէքն ու մահմետականներու դրախտէն ու դժոխքէն տարբեր են : Թաթարներ համար արգարները կ'երթան բարեկեցիկ ծնողներու համար դաւակ կը ծնին եւ այդպէսով կ'անցնին երջանիկ կեանք, իսկ մեղաւորները անասուններու կը փոխուին կամ մարդոց վերիններու պէս չարաշար կ'աշխատին, կամ վարչինի զապան մը կ'ըլլան անձրեւներու եւ արեւներու տակ անտէր անտէրական զրկանքներով ու չարաբանքով կ'ապրին :

Չարաբանալի է թէ այս վերջին զաղափարը կը գտնուի Պենտան կոչուած հնդկական ցեղին մէջ, որոնց կրօնը աշխարհն էին դաւանանքներէն մին կը սեպուի, որ կը պարտնալէ իր մէջ չառ ու փիլիսոփայական ու բարոյական բարք սկզբունքներ եւ որ ունի միջիւրեան որ հետեւողներ, ուրիշ անգամ պիտի խօսիմ այդ մասին, միայն հարց է թէ ինչպէս այդ միեւնոյն կարծիքը ստացն մէջ ալ տաւրածում է, քանի որ ընաւ յարաբերութիւն չեն կրցած ունենալ իրարու հետ :

Կրօնական անսակէտով կիները ոչիւրէն են, չունին անդիւր աշխարհին համար վարձատրութիւն : քայլ պատիժ — ատոր վրայ լուռ կ'անցնին իրենց կրօնը : Իբր թէ Աստուած կիները ստեղծած ըլլալ մարդոց իբր սիրտման չէ՝ որ Աղամը միջնակ պարտէզին մէջ չձանձբանալու համար Աստուած Շւան ստեղծեց :

Այսու ամենայնիւ կիները պատուաճանաչ են եւ բարոյականի տէր, ամուսնիները բծախնդիր են իրենց կանանց պատուին :

Թաթարներ կիները առանց քողի կը պտուրեն, միայն քաղաքներուն մէջ պարտաւորուած են քող անոնելու : սիրով կ'ապրին էրեկներուն հետ : չքաղաքներուն կը հանդուրժեն : էրեկներուն թէ եւ արքայիւում չէ բազմակնութիւնը, սակայն շատ քիչ անգամ մէկէ անելի կին կ'աւանդեն :

Շէժնեթը

Թաթեբը իրենց կղերականները կը կոչեն չէյիս, որոնք իրենց իմաստութեանը չնորհաթէ՛ն՝ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր իշխանութեան ունին ժողովրդի վրայ: զիտեն կարգալ եւ զրեւ արարեալէն լեռուով՝ անուն մը կարգալու կամ գրելու չափ, ան ալ գրածին եթէ վերատին իրենց կարգալ տաս՝ կը զգուարանան եթէ մոռցած ըլլան գրած անունին: Իրենց աղօթքներն ու կայաքաղական կառնոնները զոց սորված՝ գրեւորին բացած կը կարդան, անինչդեռ միեւնոյն գրութիւնը ուրիշ գրքի մը մէջ չեն կրնար կարգալ:

Իրենց ունեցած գիրքը Սողոմոնի գիրքն է՝ Իւրեան, եւ զայն կ'ընդունին ամենէն իմաստունը որ գիտէր խօսիլ զազաններու: Թալաններու եւ զեռուհներու լեզուներով եւ կ'իշխէր անոնց բոլորին: սասանաներ կը բանտարկէր եւ կ'արձակէր իր քմահաճոյքին համեմատ: Ամէն անգամ որ չէյիւր գիրքը կը բանայ «եա՛ սուրթան Սիւլէման իւրանի Տաւաւտ» (ո՛վ Դաւիթ որդի Սողոմոն սուրթանի կ'ընէ, իբր թէ այդ անուան հանդէպ սատա նաները կը սոսկան ու կը հնազանդին: Իրաւ սակայն ներկաները կը զարհուրին այդ գրքի բացուելուն, որպէս թէ այդ գրքի բացումով անոր մէջ բանաստեղծած սասանաները դուրս ցատկէին կամ դուրսէն անոր մէջ մտնէին: շատ վառագաւոր է ըստ իրենց ստանց Սողոմոնի անունը իշխուաւ այդ գիրքը բանալ, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ պահ մը մոռնալով այդ անունը, յանկարծ փոթորիկ մը կամ վրտանդ մը հասցընեն ներկաներուն:

Իրենց այդ գրքին մէջ կայ ու ձայն գծուած զիծեր, եռանկիւն, քառանկիւն դժագրութիւններ, թուաբանայան անլուծելի հաշիւներ եւ անիմաստ ոտանաւորներ ու աղօթքներ, որոնց մեծազոյն մասը սուրթան Սիւլէմանին ուղղուած է: Այդ շրջով չէյիւր հիւանդներ կը բուժէ, կ'սրբէր, կ'սրբէր, խելահաւեր կը դարձան, աղջիկներ կը սրբանար: ցընէ կամ կը թշնամացնէ, զողութիւններ կը գտնայ, բախտ կը նայի, մէկ խօսքով ամէն ինչ կ'ընէ:

Պակաս չեն սակայն խաչագող հայեր ալ որոնք այդ կախարհամբներն ի գործ գնել ձեւադնելով ծօխ կ'ապրին այդ միամիտ մաքաղիկներէն, եւ այդ հայերուն առաւելութիւնը հոն է որ արեւի ու լուսնի խաւարէին անգամ կրնան գուշակել իր ժամանակէն առաջ, եւ ատոր առջեւ չէյիւրն անգամ կը խոնարհին:

Երբ չէյիւրու կախարհութեամբ հիւանդ մը չբժշկուի, կը դիմեն հայ քահանաներուն: ստանք ալ կը փութան հոգի իւր քահանային: Եւ նարեկը՝ փորձելու համար այդ գրքերու զօրութեւնը: Տէր Օնաննա անուն քահանայ մը միշտ կը պարծնար թէ չէյիւրներ բուժել չկրցածները ինքը կը բուժէր: Եթէ պատահէր հիւանդ մը որուն վրայ կարգալով չկրնար բժշկել, «Այս անհետատ է կ'ըսէր»... պատարուակ չա՛տ:

Հիւանդներու բժշկութեան համար շատ անգամ ալ կը դիմեն հայ եկեղեցիներու վանքերու եւ աւերակ սրբավայրերու, գիշերներով կ'անցունեն անոնց զուհներու առջեւ, զոհեր կը խոստանան, երբ ծայրայիտ պահանջ մը ունին, շատ կը հաւատան սուրբերու եւ մերկաները աւելի կարող կը դասեն քան իրենցը:

Շէյիւրներ ունին իրենց աստիճանները, մեծ ու փոքր: ատ ալ իրենց հմտութիւնն ու ժողովրդի ընծայած համակրութեան կախումն, կամ եթէ բախտի բերմամբ չեն մը հըրաշք մը գործէ, այն ատեն իր աստիճանը կը բարձրանայ:

Միշտ նկատուած է թէ բնութեան, պատմութեան եւ զօրաւորի հանդէպ աւելի համակրութիւն կը գտնեն, քան համեստութեան եւ արդարութեան համար: Եւ կը գովեն այն սուս պատակը որ շատ ոճիւրներ գործած, տները քանդած, մայրեր եւ այրի կիներ լացուցած է: կը գովեն ու կը փափաքին ծառայել այնպիսի պէյերու որոնք հայ քիւրդեր են քանդած եւ ընտանիքներ թշուառութեան մատնած, միեւնոյն ոգին կը կրեն հրաշագործութեան մասին:

Այսպիսի հանգամանք մը օգնեց անհնա չէյիս Սալլիի մը որ յանկարծ աստուածացաւ: օր մը իրեն քնակած քիւրդին մէջ զողութիւն մը պատահելով իրեն գանգաւոր կուգան եւ կը ցուցնեն այն մարդը որու վրայ կը կապկածին: չէյիս Սալլի կը կանչէ կապկակիւն եւ կը հարցաքննէ. «ան յամատութեամբ կ'ուրանայ: չէյիւր որ իր դրան աղջիւ թթենիի ծառի մը շուրջ նստած գատատան կը տեսնար, կ'առաջարկէ յամատդին որ այդ ծառին վրայ ձեռքը դարեւնով երգիւն» եթէ ինքը չէ այդ զողութիւնը ընողը: Երկանները կը շփոթին այդ նորոգիւն երգման ձեւին հանդէպ եւ չէյիւր խնիթ չը կարծեն: Դողը կ'երգընու առանց վարանումի: բայց իր սուրը չհասած յանկարծամահ է ըլլալ:

ՊԱՀԼԱԻ

(Շարունակելի)